

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ВЕЋЕ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: Слађана В. Таласан

Тема: АДАПТИВНЕ ВЕШТИНЕ КОД ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈИМА КОМУНИКАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовео Комисију: 14.06.2022. године, Веће за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

1. др Мирјана Петровић Лазић, редовни професор, ужа научна област *Поремећаји говора*, изабрана у звање редовног професора 29.6.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, председник;
2. др Ивана Арсенић, доцент, ужа научна област *Поремећаји комуникације у логопедији*, изабрана у звање доцента 26.06.2020. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан;
3. др Бојана Дрљан, доцент, ужа научна област *Поремећаји језика*, изабрана у звање доцента 27.10.2020. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан;
4. др Весела Миланков, ванредни професор, ужа научна област *Специјална едукација и рехабилитација*, изабрана у звање ванредног професора 26.1.2022. године, Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет, члан.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Слађана (Владимир) Таласан
Датум рођења, општина, република: 16. 01. 1981. године, Сарајево, Босна и Херцеговина

Основне академске студије завршила је 2012. године на Медицинском факултету у Фочи – студијски програм *Специјална едукација и рехабилитација* (смер Логопедија и сурдоаудиологија), Универзитета у Источном Сарајеву, са просечном оценом 9,55. На мастер академским студијама студијског програма Специјална едукација и рехабилитација, смер *Логопедија* на истом факултету, кандидаткиња је положила све испите предвиђене програмом мастер академских студија са просечном оценом 10,00 и одбранила завршни рад под називом „*Лексичко-семантичке способности код дјеце са дисграфијом*“ 2016. године. Школске 2016/17. године на *Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду* уписала је *докторске академске студије* на студијском програму *Логопедија* и положила све испите предвиђене наставним планом са просечном оценом 8,80. Аутор је 46 радова.

III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

„АДАПТИВНЕ ВЕШТИНЕ КОД ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈИМА КОМУНИКАЦИЈЕ”

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација „Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације” написана је на 170 страна, уз додатних 6 страна прилога (П1-социодемографски упитник, биографија кандидата и изјава о ауторству, истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и коришћењу). Дисертација садржи 52 табеле и 59 графикана.

Рукопис, коме претходи резиме на српском и енглеском језику садржи следећа поглавља: Увод (од 1. до 3. стране); Теоријски део (од 4. до 20. стране) који је подељен на следеће одељке: Адаптивно понашање и процена адаптивног понашања (од 4. до 11. стране), Адаптивне вештине код деце са специфичним језичким поремећајем (од 11. до 13. стране), Адаптивне вештине код деце са поремећајем из спектра аутизма (од 13. до 16. стране), Адаптивне вештине код деце са лакоом интелектуалном ометеношћу (од 17. до 20. стране); Истраживачки део (од 21. до 170. стране) кога чини: Предмет, циљ, задаци и хипотезе истраживања (од 20. до 23. стране), Методологија истраживања (од 24. до 35. стране), Резултати истраживања (од 36. до 117. стране), Дискусија (од 118. до 142. стране), Закључци (од 143. до 146. стране), Литература (од 147. до 163. стране) и Прилози (од 164. до 170. стране).

Литературу чини 212 библиографска јединица, од тога 192 (90,56%) иностраних наслова и 20 (9,44%) домаћих. Издања у последњих пет година обухватају 47 референци. Од тог броја 41 су стране референце, а 6 домаће. Издања у последњих десет година обухватају 90 референци.

Одређен број референци старијих од десет година представљају историјски осврт на предмет истраживања.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део докторске дисертације приказује концепт адаптивног понашања који се временом развио од једног, у великој мери недефинисаног појма, до комплексног конструкта који укључују концептуалне, социјалне и практичне вештине. Наглашава се потреба за истраживањима адаптивног понашања код испитаника различитих популација као и важност његове процене у различитим социо-културним групама. Такође је истакнута потреба за реализацијом додатних истраживања о адаптивном понашању у нашој средини у циљу добијања свеобухватнијих и релевантнијих података у овој области.

Поглавље **Теоријска разматрања** састоји се из пет делова. У првом делу приказан је историјски развој конструкта адаптивног понашања и шта он подразумева према савременим сазнањима. Такође је разматран утицај пола, узраста и индикатора социоекономског статуса на адаптивно понашање. Затим следи део у којем се говори о процени адаптивног понашања и скалама најчешће коришћеним у ову сврху, уз посебан осврт на њихов дизајн, циљане домене процене и психометријске карактеристике. Трећи део теоријских разматрања приказује сазнања о адаптивним вештинама код деце са специфичним језичким поремећајем, при чему кандидаткиња истиче да су веома ретка и спорадична истраживања у којима је испитивано адаптивно функционисање код ове деце, чак и на међународном нивоу. У четвртом делу приказане су адаптивне вештине код деце са поремећајем из спектра аутизма, а у петом делу говори се о адаптивним вештинама код деце са лаком интелектуалним ометеношћу. Такође је дат преглед најзначајнијих домаћих и иностраних истраживања о адаптивним вештинама код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са лаком интелектуалном ометеношћу. Сам значај истраживања о адаптивном понашању деце са поремећајима комуникације проистиче из већег броја уочених или недовољно добро истражених проблема са којима се сусрећемо у досадашњој литератури. Ово је уједно и **Предмет истраживања**. Кандидаткиња истиче да релативно мали број студија о адаптивном понашању на нашим просторима имплицира потребу за спровођењем истраживања о адаптивном понашању код деце различитих популација, а у сврху добијања свеобухватних и релевантних података о адаптивном понашању у оквиру нашег социокултурног подручја. Такође, у доступној литератури је и релативно мали број истраживања која су се бавила утицајем пола, узраста и индикатора социоекономског статуса на адаптивно функционисање код испитаника различитих популација, при чему су у оквиру ових студија углавном добијани опречни резултати.

Комисија сматра да је предмет истраживања адекватно научно утемељен и заснован на савременим теоријским концептима и истраживачких студијама.

На основу предмета истраживања, формулисани су следећи **циљеви**:

1. Утврдити ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце.
2. Утврдити однос између профила адаптивног понашања код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце.
3. Утврдити однос између адаптивног понашања и индикатора социоекономског статуса (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) код испитиваних група.

За реализацију постављених циљева истраживања дефинисани су следећи **задаци**:

1. Конструисање и примена упитника за прикупљање општих података о испитаницима.
2. Тријажа испитаника за клиничке групе према критеријумима присуства специфичног језичког поремећаја, поремећаја из спектра аутизма, лаке интелектуалне ометености и узраста.
3. Формирање контролне групе испитаника уједначене према одређеним параметрима.
4. Процена адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних) код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце.
5. Испитивање односа између адаптивног понашања и индикатора социоекономског статуса (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара).
6. Испитивање разлика у овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) у односу на узраст испитаника.
7. Испитивање разлика у овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) у односу на пол испитаника.

Хипотезе истраживања су постављене на основу претходно приказаних теоријских разматрања, као и на основу предмета и циљева истраживања. Поглавље **Методологија истраживања** садржи начин формирања и опис узорка, ток и начин прикупљања података и приказ метода обраде података који је у складу са предметом и циљевима истраживања. **Узорак истраживања** чинила су 183 испитаника, оба пола, узраста од 4 до 14 година. Узорак је подељен у четири групе, три клиничке и једну контролну. Прву клиничку групу чинило је 31 дете са специфичним језичким поремећајем; другу групу 30 деце са поремећајем из спектра аутизма; трећу групу 33 деце са лаком интелектуалном ометеношћу. Контролна група је обухватила 89 деце типичног развоја, без неуролошких, сензорних и тешких телесних оштећења, просечне или натпросечне интелигенције. Одабир испитаника за прву клиничку групу, децу са специфичним језичким поремећајем, извршен је на основу увида у логопедску документацију установа обухваћених истраживањем. Код свих испитаника дијагностикован је експресивни тип специфичног језичког поремећаја. Критеријум за формирање друге клиничке групе, деце са поремећајем из спектра аутизма, била је дијагноза поремећаја из спектра аутизма, постављена од стране психијатра референтне установе према класификацији Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје (DSM-5; APA, 2013). Критеријум за формирање подузорка деце са лаком интелектуалном ометеношћу, била је дијагноза лаке интелектуалне ометености према класификацији Светске здравствене организације (ICD-10, 1992; IQ 50-69 за лаку интелектуалну ометеност). Вредности количника интелигенције деце са поремећајем из спектра аутизма и лаком интелектуалном ометеношћу преузете су из документације психолога. Анализом медицинске документације из подузорка деце са лаком интелектуалном ометеношћу искључени су испитаници са поремећајем из спектра аутизма, евидентним соматским, израженим емоционалним и вишеструким сметњама. Истраживање је реализовано током 2020/2021. године у удружењима за децу и омладину са потребом за посебном подршком, предшколским установама, редовним и специјалним школама у Републици Српској. **Инструменте истраживања** чинили су: 1) Социодемографски упитник који је посебно конструисан за потребе овог истраживања и 2) Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања (Adaptive Behaviour Diagnostic Scale – ABDS; Pearson et al., 2016).

У поглављу **Резултати истраживања** садржани су табеларно и графички приказани резултати анализе адаптивног понашања код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце. Резултати су детаљно елаборирани, а све у складу са циљевима и задацима истраживања. У складу са циљевима истраживања, најпре су приказани резултати нивоа овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са

специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце. Затим следе резултати испитивања односа између профила адаптивног понашања код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце. Добијени резултати анализирани су у односу на узраст испитаника обухваћених истраживањем а затим су приказане узрасне разлике и анализа појединачног и упоредног развојног тренда адаптивних вештина код испитиваних група. У другом делу приказани су резултати испитивања односа између адаптивног понашања и индикатора социоекономског статуса (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара), односно разлике у адаптивним вештинама у односу на социодемографске факторе. Трећи део садржи приказ резултата испитивања разлика у предикцији укупног адаптивног скорa ABDS скале на основу постигнућа у појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном) код типично развијене деце и деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма и деце са лаком интелектуалном ометеношћу. Корелација између домена (концептуалног, социјалног и практичног) и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар различитих група испитаника рађена је уз помоћ Пирсоновог коефицијента корелације. Вишеструка стандардна линеарна регресиона анализа коришћена је како би се испитао предиктивни утицај концептуалног, социјалног и практичног домена на укупан адаптивни скор ABDS скале унутар испитиваних група. На крају је испитиван предиктивни утицај социодемографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен ABDS скале унутар различитих група испитаника и на целом узорку испитаника.

У поглављу **Дискусија** дат је доследан и систематичан преглед добијених резултата које кандидаткиња појединачно анализира и упоређује са резултатима истраживања других аутора који су се бавили истим или сличним темама истраживања. Резултати испитивања адаптивног понашања код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце анализирани су у контексту постојећих теорија, резултата других истраживања и практичних импликација. Садржај овог поглавља представља резултат детаљне анализе постојеће литературе у области адаптивног понашања.

Поглавље **Закључак** се састоји из свеобухватног приказа резултата истраживања, на основу прикупљених и анализираних података и у складу са постављеним циљевима, задацима и хипотезама у овој дисертацији. На крају овог поглавља наведене су практичне импликације, ограничења студије као и препоруке за будућа истраживања.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Rad у часопису од међународног значаја (M24)

1. Ћаласан, С., и Дрљан Б. (2022). Адаптивно понашање код деце са развојним поремећајима. *Баштина*, 32(56), 495-511. <https://doi.org/10.5937/bastina32-36083>

Саопштење са међународног скупа штампано у целини (M33)

1. Ћаласан, С., и Јовановић, Н. (2020). Procjena adaptivnog ponašanja. U Н. Мемешевић и С. Хаџић (Ur.), *Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji* (str. 25-33). Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet. ISSN 2637-3270.

2. Ћаласан, С., Јовановић, Н. (2022). Uticaj pola na adaptivne vještine djece tipičnog razvoja školskog uzrasta. *Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji*. (рад прихваћен за штампање).

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У односу на постављене циљеве, а на основу добијених резултата истраживања издвојени су следећи закључци:

- Деца са специфичним језичким поремећајем (СЈП), поремећајем из спектра аутизма (ПСА) и лако интелектуалном ометеношћу (ЛИО) имају значајно лошија постигнућа у поређењу са типично развијеном (ТР) децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном. Деца са СЈП имају значајно боља постигнућа од деце са ЛИО и ПСА на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Деца са ЛИО имају значајно боља постигнућа на социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на децу са ПСА. Значајна разлика у постигнућима деце са ПСА у односу на децу са ЛИО није утврђена само у резултатима на концептуалном домену.

- Деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални

< практични домен). Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен). Анализа добијених резултата показала је да деца са СЈП и ЛИО имају другачији профил адаптивног понашања у односу на ТР децу, док је код деце са ПСА утврђен исти профил адаптивног понашања као код ТР деце.

- Анализа резултата о развојном тренду адаптивних вештина генерално показује да се код деце са СЈП, ЛИО и ТР деце адаптивне вештине побољшавају са повећањем узраста. Наиме, код све три групе испитаника уочене разлике у постигнућима на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору у корист старијих испитаника, углавном прелазе праг статистичке значајности.

- Анализа развојног тренда адаптивних вештина код деце са ПСА показала је другачији образац од оног уоченог код ТР деце и деце са СЈП и ЛИО. У постигнућима на плану адаптивних вештина између деце каснијег основношколског узраста и млађе деце са ПСА није уочена значајна разлика. Штавише, дескриптивна анализа указује на лошија постигнућа у социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина код деце са ПСА старије узрасне групе у односу на млађу групу. Ово указује на тенденцију погоршања адаптивних вештина у наведеним доменима, иако уочена разлика није значајна.

- Анализа резултата у односу на пол показује да нису утврђене разлике у адаптивном функционисању између дечака и девојчица. Иако је дескриптивна анализа указивала на то да девојчице имају боља постигнућа, како на плану појединачних домена тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина, те разлике нису биле значајне.

- Анализа резултата о постигнућима деце испитиваних група на концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на индикаторе социоекономског статуса (СЕС) (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара) показала је следеће.образовање мајке и оца и радни статус мајке остварују значајан утицај на постигнућа деце на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Брачни статус родитеља има значајан утицај на постигнућа деце на концептуалном и практичном домену и укупном адаптивном скору. Приходи породице остварују значајан утицај на постигнућа деце у практичном домену, док број браће и сестара има значајан утицај на постигнућа деце у концептуалном домену. Радни статус оца није имао значајан утицај на постигнућа деце ни на испитиваним адаптивним доменима ни у укупном адаптивном скору.

- Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања указала је на одређене специфичности унутар различитих група деце. Постигнућа у концептуалном домену су најбољи предиктор адаптивног понашања код ТР деце, док су постигнућа у социјалном домену

набољи предиктор адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО. Код деце са ПСА, најбољи предиктор адаптивног понашања била су постигнућа у практичном домену.

- Анализа резултата о предиктивном утицају различитих социодемографских карактеристика (пол, образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара) на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар група испитаника са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце, показала је следеће:

- Код деце са СЈП ниједна од испитиваних социодемографских карактеристика није била значајан предиктор концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скор постигнутог на ABDS скали.

- Када су у питању деца са ПСА, у концептуалном домену значајан предиктор постигнућа био је радни статус мајке, а у социјалном домену пол испитаника и број браће и сестара. Образовни ниво мајке био је значајан предиктор практичног домена, а ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није била значајан предиктор укупног адаптивног скор код деце са ПСА.

- Код деце са ЛИО, радни статус мајке издвојио се као најзначајнији предиктор у концептуалном домену и укупном адаптивном скору на ABDS скали, док у социјалном и практичном домену ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор.

- Код ТР деце, приходи породице и брачни статус родитеља били су значајан предиктор концептуалног домена, при чему су приходи породице били значајан предиктор и практичног домена, док се у социјалном домену и укупном адаптивном скору ниједна варијабла није показала значајним предиктором постигнућа.

- Када је у питању предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника, поред раније испитиваних: пола, образовања родитеља, радног статуса родитеља, прихода породице, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, испитиван је и предиктивни утицај примарног поремећаја испитаника.

- Анализа ових резултата је показали да су тип поремећаја, приходи породице и број браће и сестара значајни предиктори концептуалног домена. Тип поремећаја био је значајан предиктор и социјалног домена. Значајни предиктори практичног домена и укупног адаптивног скор били су тип поремећаја и број браће и сестара.

Упоредна анализа резултата кандидата са резултатима литературе

Упоредном анализом са резултатима других аутора, можемо констатовати да су налази добијени у овом истраживању у складу са налазима из постојеће литературе у овој области, као и да је тема докторске дисертације веома актуелна. У дисертацији је истакнут значај утврђивања нивоа овладаности адаптивним вештинама које улазе у концептуални, социјални и практични домен адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце.

Анализа нивоа овладаности адаптивним вештинама код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце. Резултати истраживања утврдили су значајне разлике у нивоу овладаности адаптивним вештинама између испитиваних група. Наиме, деца са СЈП, ПСА и ЛИО имала су значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном. Добијени резултати су у складу са резултатима истраживања која су се бавила разликама у адаптивном функционисању између деце са СЈП и ТР деце (Harrison & Oakland, 2003), деце са ПСА и ТР деце (Carpentieri & Morgan, 1996; Gabriels et al., 2007; Jeremić i sar., 2018; Kenworthy et al., 2010; Mouga et al., 2015; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2016; Tomanik et al., 2007), као и деце са ЛИО и ТР деце (Sadrossadat et al., 2010; Santos, 2014; Sartawi et al., 2011). Додатно, резултати су показали да деца са СЈП имају боља постигнућа од деце са ПСА и ЛИО, како на нивоу укупног скорa адаптивних вештина тако и на нивоу појединачних домена, што су такође показали и резултати других истраживања (Loucas et al., 2008; Damberga et al., 2014). Лошија постигнућа деце са ПСА у односу на децу са ЛИО такође су раније документована у литератури (Matson et al., 2009).

Анализа профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце. Деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални < практични домен). Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен). Резултатима који говоре о најлошијим постигнућима деце са СЈП на концептуалном домену потврђени су резултати ранијих истраживања о адаптивном понашању деце са СЈП (Buha i Gligorović, 2019; Damberga et al., 2014; Harrison & Oakland, 2003; Shevell et al., 2005a). Када је у питању адаптивни профил код испитаника са ЛИО, којег такође чине најлошија постигнућа у концептуалном домену, у литератури је добро утврђено да дефицити у одређеним функционалним академским и комуникационим вештинама, заједно са дефицитима у социјалном домену, чине срж

потешкоћа деце и одраслих са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002). На основу резултата великог броја истраживања утврђен је и типичан профил адаптивног понашања код ПСА на скалама за процену адаптивног понашања, којег чине ниска постигнућа у домену социјализације, средње вредности у домену комуникације и највише вредности у домену вештина свакодневног живота (Bolte & Poustka, 2002; Burack & Volkmar, 1992; Carpentieri & Morgan, 1996; Carter et al., 1998; Del Cole et al., 2017; Fenton et al., 2003; Paul et al. 2004; Tomanik et al. 2007). Домени комуникације, социјализације и вештина свакодневног живота једнаки су концептуалном, социјалном и практичном домену на ABDS скали. Када се упореде постигнућа деце са ПСА на овим доменима, можемо увидети да су потврђени резултати поменутих истраживања о адаптивном профилу код деце са ПСА.

Узрасне разлике. Када сумирамо резултате о развојном тренду адаптивних вештина, можемо рећи да они генерално показују да се код деце са СЈП, ЛИО и ТР деце адаптивне вештине побољшавају са повећањем узраста. Кандидаткиња истиче да дескриптивна анализа указује да се код све три групе испитаника побољшавају постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору, а уочене разлике у постигнућима у корист старијих испитаника углавном прелазе праг статистичке значајности. Овакви резултати потврђују раније истраживачке налазе о позитивном развојном трајекторијуму адаптивних вештина код испитаника различитих популација. Наиме, боља постигнућа испитаника старијег узраста на скалама за процену адаптивног понашања, у односу на испитанике млађег узраста, добро су документована у литератури (Alonso et al., 2010; Harrison & Oakland, 2003; Sparrow et al., 2005; Nazim & Khalid, 2018; Nourani, 1998). С обзиром да деца почињу да усвајају адаптивне вештине од рођења и настављају да их развијају током раног детињства и на старијем узрасту, очекивано је да оне напредују како деца одрастају (Pearson et al., 2016). Услед наведеног, постигнућа испитаника на скалама за процену адаптивног понашања генерално се побољшавају на старијем узрасту, а ово побољшање адаптивних вештина посебно се уочава на узрасту од шест до 18 година (Tassé et al., 2019).

Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на испитиване социодемографске факторе. Анализа резултата о постигнућима деце испитиваних група на концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на индикаторе СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара) показала је да образовање мајке и оца и радни статус мајке остварују значајан утицај на постигнућа деце на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. У истраживању које је испитивало социјалне вештине код ТР деце предшколског узраста, утврђено је да виши образовни ниво мајке резултује бољим постигнућима њихове деце на коришћеној скали за процену социјалних вештина (Maleki et al.,

2019). С друге стране, у литератури је могуће пронаћи и студије чији резултати показују да виши образовни ниво оца доводи до бољих адаптивних постигнућа њихове деце (Aishworiya et al., 2021). У резултатима докторске дисертације која је проучавала социјално функционисање и адаптивно понашање иранске ТР деце предшколског узраста, наводи се да деца из мање образованих породица остварују нижа постигнућа на скалама за процену адаптивног понашања у односу на децу чији родитељи имају виши степен формалног образовања (Nourani, 1998). Брачни статус родитеља има значајан утицај на постигнућа деце на концептуалном и практичном домену и укупном адаптивном скору. Резултати студије Назима и Калида (Nazim & Khalid, 2018) такође су показали да брачна заједница остварује позитиван, а развод брака и самохрано родитељство негативан утицај на адаптивно функционисање деце која одрастају у таквој породици. Приходи породице остварују значајан утицај на постигнућа деце у практичном домену, док број браће и сестара има значајан утицај на постигнућа деце у концептуалном домену. Прегледом доступне литературе могуће је пронаћи истраживања чији резултати показују да присуство браће и сестара може бити позитивно повезано са бољим адаптивним постигнућима у домену комуникације на VABS скали (Ben-Itzhak et al., 2016; Knott et al., 2007).

Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања. Ова анализа је показала да су постигнућа у концептуалном домену најбољи предиктор адаптивног понашања код ТР деце, док су постигнућа у социјалном домену најбољи предиктор адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО. Код деце са ПСА, најбољи предиктор адаптивног понашања била су постигнућа у практичном домену. У литератури је истакнуто да, за разлику од вештина на које се ослања концептуални домен адаптивног понашања, социјалне вештине могу бити оштећене али нису доминантан дефицит СЈП, нити су социјалне тешкоће увек присутне код ове деце (St Clair-Pickles et al., 2011). Сходно наведеном, социјалне вештине могу бити адекватно развијене код неке деце са СЈП што им омогућава боља постигнућа на укупном адаптивном скору. Резултати који указују на то да ниво овладаности социјалним вештинама најбоље предвиђа укупан скор адаптивног понашања и код деце са ЛИО, потврђују резултате претходних студија које су се бавиле истраживањем у овој области. Наиме, у студији Мекинтурове и сарадника (McIntyre et al., 2006) резултати су показали да социјалне вештине најбоље предвиђају адаптивно понашање код деце са лаком и умереном интелектуалном ометеношћу, чак више него количник интелигенције. Када су у питању деца са ПСА, за разлику од концептуалног и социјалног домена, где је очекивано да ова деца имају тешкоће и кашњења (с обзиром на добро познату клиничку слику ПСА, коју чине дефицити у домену комуникације и социјализације), практични домен би требао да буде релативно добро развијен код ове деце (Gilham et al., 2000),

па су резултати који указују да је практични домен најбољи предиктор укупног скорa адаптивних вештина код деце са ПСА, очекивани.

Анализа резултата о предиктивном утицају различитих социодемографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар група испитаника са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце. Код деце са СЈП ниједна од испитиваних социодемографских карактеристика није била значајан предиктор концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скорa постигнутог на ABDS скали. Ови резултати могу се делимично упоредити са студијом Шевала и сарадника (Shewal et al., 2005a), која је испитивала адаптивно функционисање деце са СЈП, као и предиктивни утицај различитих варијабли, између осталог и образовног и радног статуса родитеља, на адаптивна постигнућа њихове деце. Резултати ове студије показали су да ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор постигнућа на адаптивним доменима и укупном адаптивном скору постигнутом на VABS скали. Када су у питању деца са ПСА, у концептуалном домену значајан предиктор постигнућа био је радни статус мајке, а у социјалном домену пол испитаника и број браће и сестара. Резултати који говоре о предиктивном утицају пола на социјални домен код деце са ПСА могу се делимично упоредити са резултатима студије Андерсона и сарадника (Anderson et al., 2016). Наиме, ови аутори су поредили предикторе социјалне блискости код 182 детета са ПСА, користећи анализу друштвених мрежа. Резултати поменутог истраживања показали су да је мушки пол био значајан предиктор социјалне блискости међу децом са ПСА. Када је у питању предиктивни утицај браће и сестара на социјални домен адаптивног функционисања, добијени резултати могу се упоредити са резултатима студије која је испитивала утицај браће и сестара на социјално функционисање деце са ПСА (Ben-Itzhak et al., 2019). Резултати ове студије показали су да деца са ПСА која имају старију браћу и сестре, имају и мање озбиљне тешкоће социјалне интеракције и боље вештине социјалне адаптације у односу на децу са ПСА која су јединци у породици. Кандидаткиња истиче да овакви налази сугеришу да старија браћа и сестре позитивно утичу на социјалне вештине свог млађег брата и сестре са ПСА, што су потврдили и резултати других истраживања (Ben-Itzhak et al., 2019; Matthews et al., 2013; Matthews & Goldberg, 2018). Код деце са ЛИО, радни статус мајке издвојио се као најзначајнији предиктор у концептуалном домену и укупном адаптивном скору на ABDS скали, док у социјалном и практичном домену ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор. Добијени резултати могу се делимично упоредити са резултатима студије Шевала и сарадника (Shevell et al., 2005b), који су испитивали развојне и функционалне исходе на школском узрасту код деце код које је на предшколском узрасту евидентирано глобално развојно кашњење. Између осталог, аутори су испитивали и предикторски утицај образовног

и радног статуса мајке и оца, при чему су резултати показали да су деца чије су мајке запослене имала боља постигнућа на домену комуникације, у односу на децу чије мајке нису биле радно ангажоване. Виши образовни ниво оца утицао је на боља постигнућа деце у домену комуникације и социјализације и постигнућа на укупном адаптивном скору. Аутори су закључили да запосленост и веће образовање родитеља омогућавају лакши приступ доступним ресурсима који утичу на ублажавање тешкоћа присутних код њихове деце. Наведено се последично одражава на постигнућа деце у испитиваним адаптивним доменима (комуникације и социјализације) и укупном адаптивном скору. Даље, резултати су показали да код ТР деце, приходи породице и брачни статус родитеља представљају значајан предиктор концептуалног домена, при чему су приходи породице били значајан предиктор и практичног домена, док се у социјалном домену и укупном адаптивном скору ниједна варијабла није показала значајним предиктором постигнућа. Већи породични приходи блиско су повезани са обезбеђивањем већег броја средстава бихејвиоралне и когнитивне стимулације, што резултује бољим постигнућима на различитим развојним доменима (Nievar & Luster, 2006). Ово је од посебног значаја за развој вештина које улазе у концептуални домен, посебно оних које репрезентују функционалне академске вештине, читање, писање и рачунање. Наиме, родитељи који имају већа примања такође имају и више могућности да обезбеде бољу опремљеност и разноврсност стимулативног окружења детета (играчке, књиге, дидактички материјал, доступност различитих социо-културних садржаја). С друге стране, већи породични приходи често подразумевају да су оба родитеља запослена, што значи да су деца више усмерена на себе приликом обављања свакодневних животних активности које улазе у практични домен. Овладавање вештинама практичног домена неопходно је како би деца била способна да брину о себи и буду самостална на начин који је прихватљив за њихов узраст (Skreitule-Pikše et al., 2014). Кандидаткиња објашњава могућност да је самоусмереност деце која води ка њиховој већој самосталности приликом обављања свакодневних животних активности један од потенцијалних разлога за њихова боља постигнућа у практичном домену. У студији која је испитивала предиктивни утицај брачног статуса родитеља на адаптивно функционисање ТР деце, утврђено је да деца родитеља који живе у брачној заједници имају боља постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима (Nazim & Khalid, 2018).

Анализа предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника. Тип поремећаја, приходи породице и број браће и сестара били су значајни предиктори концептуалног домена. Тип поремећаја био је значајан предиктор и социјалног домена. Значајни предиктори практичног домена и укупног адаптивног скорa били су тип поремећаја и број браће и сестара. Када се сумирају резултати истраживања на целокупном

узорку, може се уочити да је тип поремећаја најзначајнији предиктор постигнућа на свим испитиваним доменима (концептуалном, социјалном, практичном) и укупном адаптивном скору ABDS скале. Овакав резултат је крајње очекиван. Хејман (Hejman, 2015) у својој докторској дисертацији наводи да је тип поремећаја карактеристика детета која предвиђа исходе везане за адаптивно функционисање. Када је у питању предиктивни утицај браће и сестара, у панијој литератури је утврђено да присуство браће и сестара може бити позитивно повезано са бољим адаптивним постигнућима на сваком од три испитивана домена на VABS скали: домену комуникације (Ben-Itzhak et al., 2016; Knott et al., 2007), домену социјализације (Ben-Itzhak et al., 2016; 2019; Matthews et al., 2013; Matthews & Goldberg, 2018) и домену вештина свакодневног живота (Ben-Itzhak et al., 2019). Већи породични приходи блиско су повезани са обезбеђивањем већег броја средстава бихејвиоралне и когнитивне стимулације, што резултује бољим постигнућима на различитим развојним доменима (Nievar & Luster, 2006). Ово је од посебног значаја и за развој вештина које улазе у концептуални домен, посебно оних које репрезентују функционалне академске вештине, читање, писање и рачунање. Кандидаткиња истиче да родитељи који имају већа примања такође имају више могућности да обезбеде бољу опремљеност и разноврсност стимулативног окружења детета (играчке, књиге, дидактички материјал, доступност различитих социо-културних садржаја). У породицама које имају велике СЕС ресурсе деца се раније и прецизније дијагностикују (Ibrahim et al., 2020). Ово даље отвара приступ различитим врстама услугама, укључујући услуге ране интервенције, које су циљано усмерене на развој и побољшање адаптивних вештина (Peterson et al., 2004).

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидаткиња је структурисала налазе истраживања на начин који омогућава јасан, систематичан и прегледан приказ резултата у концептуалном, социјалном и практичном домену адаптивног понашања, код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лакоом интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце.

Комисија сматра да је начин приказивања и интерпретације резултата у складу са постављеним циљевима и задацима истраживања, методолошким правилима и етичким принципима.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Анализом урађене докторске дисертације кандидаткиње Слађане Таласан, Комисија констатује да рукопис **„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације”** представља оригиналан научни рад који доприноси продубљивању знања о адаптивним вештинама које улазе у концептуални, социјални и практични домен адаптивног понашања, код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце.

Докторска дисертација **„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације”** кореспондира са нацртом за израду докторске дисертације и садржи све неопходне елементе, који су јасно структурисани, презентовани, образложени и поткрепљени информацијама из релевантне литературе. Методологија и примењени инструменти процене, као и статистичка обрада резултата у складу су са циљевима и задацима истраживања. Добијени резултати интерпретирани су у контексту теоријских сазнања и налаза ранијих истраживања о адаптивном понашању код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце. Оригиналноста докторске дисертације огледа се у избору предмета истраживања, заснованом на познавању савремених теоријских концепата и истраживачких студија, дизајну истраживања, анализи и интерпретацији резултата. Применом дијагностичке скале за процену адаптивног понашања утврђен је ниво развијености адаптивних вештина које улазе у концептуални, социјални и практични домен адаптивног понашања код деце са специфичним језичким поремећајем, деце са поремећајем из спектра аутизма, деце са лаком интелектуалном ометеношћу и типично развијене деце. На основу резултата истраживања изнете су практичне импликације резултата истраживања и смернице за будућа истраживања адаптивног понашања код деце са поремећајима комуникације.

На основу резултата Извештаја о провери обима и садржине подударња текста докторске дисертације са текстовима који су доступни за поређење уз помоћ специјализованог софтвера који је обезбедио Универзитет у Београду, утврђена количина подударња текста докторске дисертације **„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације”** кандидаткиње Слађане Таласан износи 8%, што указује на оригиналноста докторске дисертације.

X ПРЕДЛОГ

Комисија са задовољством предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, да

прихвати извештај о оцени урађене докторске дисертације под називом ”Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације”, кандидата Слађане Ђаласан и упути у даљу процедуру.

У Београду, 28.06.2022. године

КОМИСИЈА

Др Мирјана Петровић Лазић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

Др Ивана Арсенић, доцент, Универзитет
у Београду – Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију

Др Бојана Дрљан, доцент, Универзитет у Београду –
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Весела Миланков, ванредни професор,
Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет